

TERE VADÉN

Maksamme velkaa

Jakke Holvas, *Talousmetafyysiikan kritiikkiä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2009. 272 s.

YTM Markku Kosken keväällä tarkastettavaksi tulevaa väitöskirjaa ”*Hohto on mennyt herrana olemisesta*” – *televisio ja politiikko* uutisoitiin tammikuun loppupuolella näin: ”Politiikolle rento esiintyminen on eduksi, ja tv-ohjelmissa vierailevien asiantuntijoidenkin toivotaan nykyään esiintyvän pikemminkin jutustellen kuin valistaen. Ainoastaan talousaiheista puhutaan televisiossakin korostetun asiallisesti.” (*Aamulehti.fi* 24.10.) Kosken varsinainen aihe on televisioajan vaikutus poliitikkona olemiseen. Pikku-uutinen keskittyy siihen, että poliitikon pitää pystyä olemaan rento ja tuttavallinen, onhan hän samassa olohuoneessa

katsojien kanssa. Mutta on yksi aihepiiri, johon kevyt jutustelu ei sovi. Talous on asiaa.

Ei tarvitse erityistä antropologista herkkyyttä ymmärtääkseen, että puheen vakavoituminen tietyn aiheen äärellä kertoo syvistä ja erityislaatuisista uskomuksista. *Talousmetafyysiikan kritiikkiä* on näiden uskomusten tarkastelua, erityisesti silmälläpitäen avauksia ei-talouden suuntaan. Teos on Holvaksen väitöskirja ja muodoltaan artikkelikoelma. Rakenteen kaikkia ongelmia ei ole pystytty välttämään, mutta ajoittainen toisto tai terminologinen runsaus eivät tällä kertaa muodostu suuriksi ongelmiksi, niin sitkeällä terrierin innolla Holvaksen esseet palaavat ihmettelemään, miksi muka-

asioita pitäisi ajatella vaihtona, velkana, tuotantona, ylipäättään taloutena.

Perunkirja

Talousmetafyysiikalla Holvas tarkoittaa ilmiötä, jonka mukaan asiat ovat olemassa ja selitettyjä, kun ne on kuvailtu taloudellisin termein: ”Talousmetafyysiikka on käytäntöä ja ajattelua, joka vahvistaa käsitystä taloudesta yleisenä selityserustana ja joka samalla jättää käsittelemättä ei-talouden mahdollisuuden.” (11) Tästä seuraavat Holvaksen tutkimuslinjat, yhtäällä talousmetafyysisen ajattelun tunnistaminen ja analyysi, toisaalla ei-talouden osoittaminen ja luonnehdinnat. Talousmetafyysiikan

vahvistajina näkyvät länsimaiden historian suuret linjat, ensin kristinusko ja sitten modernin ajan usko elämään ja historiaan kasautuvien ja purkautuvien voimien kamppailuna. Vastaavasti ei-talouden idut näkyvät paitsi vanhassa pakanallisuudessa, myös uus-arkaaisessa etiikassa, jossa tavara ei kierrä ja lisäänny, vaan lahjat säännönmukaisesti palautuvat.

Keskeinen taustahahmo on Jean Baudrillard, jonka ajatukset symbolisesta vaihdosta ja kohtalosta luovat maaston Holvaksen tarkastelujen yksityiskohdille. Lyhyesti sanottuna Baudrillard yhdistää pääoman, talouden ja vapauden ja asettaa näitä vastaan säännön, pelin ja kohtalon. Pääoma-talous haluaa meidän osallistuvan ja merkityksellistävän, näkevän ja toteuttavan mahdollisuuksia vapauden valtakunnassa, kun taas pelissä sitoudutaan merkityksettömiin sääntöihin, jotka toteuttavat kohtalonrakkautta. Baudrillardin ja Holvaksen vastaus luonnon tai talouden lain pakottavuudelle ei ole lain ylittäminen transgressiossa, vaan sääntö, pelisääntö, jolla on vain pelinsisäinen ja ikään kuin mielivaltainen sisältö, joka kuitenkin riittää aloittamaan haasteiden ja vastausten viettelevän kierteen. Tunnusomaisesti Holvas kirjoittaa: ”Moderneilta markkinoilta puuttuu nimenomaan kilpailu, määriteltynä reilun pelin hengen ja sääntöjen mukaiseksi kamppailuksi vertaisten kesken.” (165)

Yksi kirjan esseistä, ”Velkaantuttaminen ja maksaminen kristillisessä moraalissa” on omistettu Nietzschen suhteellisen kuuluisalle käsitykselle kristillisyyden kaksinaamaisesta tavasta luoda synty ja omatunto, velka, jota ei edes periaatteessa voida maksaa takaisin. Tätä vastaan Nietzsche tunnetusti asettaa vertaisten välisen haasteen ja vastavetojen maailman, jossa kiittolisuudenvelan rakastaminen osoittaa suurisieluisuutta. Vastaavasti modernilla ajalla syntyvä käsitys työvoimasta ja elinvoimasta on Holvaksen Foucault’n inspiroimassa analyysissa tapa ujuttaa talous jopa historian ja luonnon itsensä sisään. Historia alkaa työn ja tuotannon myötä, siksi esimerkiksi tuottamattomat ei-talou-

delliset pakanat uudella mantereella voidaan ajaa mailtaan. Työvoiman ja elinvoiman yhdistyminen näkyvät esimerkiksi Marxin kuvauksessa pääomasta vampyyrinä, joka juo elävää työtä. Kristinusko ja lainomainen orgaanis-vitaalinen näkemys luonnosta ja yhteiskunnasta, siinä tarinan konnat.

Osta tänään, maksa huomenna!

Taluskritiikki ei ole talusmetafysiikan kritiikkiä. Holvaksen tuomioissa Marx jää talusmetafysiikan vangiksi, koska taloudesta vapautuminenkin tapahtuu Marxilla talouden ehdoin. Holvas myöntää, että kypsä Marx ei ehkä usko universaalihistoriaan, mutta tämä on laiha lohtu: ”Mielestäni Marxista voidaan *de jure* sanoa [että hän ei usko historialliseen reduktionismiin], mutta *de facto* Marxin kirjoituksista ei löydy rinnakkaisia kronikoita eli ei-tuotannollista tai ei-taloudellista historiaa.” (137) Erityisenä ongelmana Marxilla Holvas pitää abstraktin työvoiman, häviämättömän potentiaalin, erottamista konkreettisesta työstä.

Ero kyllä selittää asian hyvin: pääoma tarvitsee resurssia, jossa ”jokainen sielu, henkilö tai persoona on kyky, osa yleistä kapasiteettia tai potentiaalia” (149). Samalla käsitys työstä erillisestä työvoimasta on kuitenkin pääsemättömissä talusmetafysiikasta. Työvoimalle ei edes periaatteessa voi olla muuta kuin – hyödyllistä tai haitallista, riistettyä tai oikeudenmukaista – taloudellista käyttöä. Mielenkiintoinen on Holvaksen huomio, jonka mukaan työvoiman käsitteeseen liittyy samankaltainen kaksoisliike kuin kristinuskoon. Kristinusko asettaa ihmiseen perisyntiin voidakseen sitten vapauttaa ihmisen uskolla ja armolla. Samaan tapaan työnarvoteoria projisoi ihmiseen ensin työvoiman voidakseen sitten vapauttaa sen työantajan laskuun. Molemmassa tapauksissa abstraktilla käsitteellä ajetaan konkreettista asiaa.

Tässä talusmetafysiikka on metafysiikkaa myös sanan mystifioivaa spekulatiota tarkoittavassa merki-

tyksessä, vaikka ylisummaan kirja ei tietenkään kiistä talusmetafysiikan todellisuutta, pikemminkin päinvastoin. Meneillään oleva finanssi-kriisi valottaa hienosti talusmetafysiikan tätä puolta. Köyhyyden, aliravitsemuksen, ilmastokriisin tai muun konkretian parantamiseen on kovin vaikea saada kansallista tai kansainvälistä sopua vuosienkaan neuvottelujen jälkeen. Sen sijaan, kun on kyse abstraktista ”luottamuksesta” markkinoihin, sen palauttamiseksi niin republikaanit kuin demokraatitkin ovat valmiita toimimaan yhteistuumin tunneissa tai korkeintaan vuorokausissa. Eikä raha ole este.

Hannah Arendtiin viitaten Holvas huomauttaa, että elävän työn käsite ikään kuin perii elolliseen liitettyjä viljavuuden, kasvun ja hedelmällisyyden piirteitä, joista ylijäämä pursuaa. Tästä syystä Holvas ei anna synninpäästöä myöskään Deleuzen ja Guattarin kaikkialle haaroittuville ja keskuksettomille paon viivoille, koska ne ovat työvoiman tapaan juuri sitä hedelmällistä, vapaata ja luovaa liikettä, joka pitää lisätyön pumppua käynnissä. Kun maailma ei riitä, on manattava esiin muinaisia todistajia: ”Olisi korkea aika myöntää, että tiettyinä aikakausina ihmiset käsittelivät luontoa kuvittelematta hallitsevansa sitä, [...] näkivät vaivaa ja uurastivat uskomatta työvoimaan, elävään työhön. Tiettyinä aikakausina asioita ilmestyi maailmaan kohtalona, ilman että ne olisivat tuottaneet arvoa (lisää arvoa, lisäarvoa).” (159). Tiettyjen aikakausien esimerkiksi Holvas nostaa kreikkalaiset ja Marcel Maussin kuvaamat lahjataloudet.

Vanhat hyvät ajat

Kreikkalaisista Platon joutuu rappion edusmieheksi, kun taas Aristoteleeltä löytyy vielä suoraselkäisen ei-taloudellisia ajatuksia. Platonilta Holvas luetteloii erilaisia hurskaustekniikoita, joihin erityisen kristillisyyttä ennakoivan piirteiden antaa talouden liittyminen tuonpuoleisuuteen. Palkka hurskaudesta ei ehkä tulekaan tässä elämässä, vaikka emme sortuisi jumalten suosion tavoittelussa eks-

taattisiin liioitteluihin ja tunteellisiin ylettömyksiin. Niin! Ehkä oikeaa hurskautta onkin juuri se, josta palkkaa ei näy tulevan lainkaan... Tätä vastoin Aristoteles on etiekassaan talousresistentti ellei suorastaan talouspakoinen erottaessaan hyvän elämän pelkämästä elämästä.

Aristoteleelle hyödyllisyys on väline jalouteen, jota ei voida kaupitella, lunastaa, ja jonka palkka ei ole raha, vaan kunnia. Hiukan yllättävällä tavalla Aristoteles liittyy järkevyyden ja hyödyllisyyden vanhuuteen, nöyryyten kautta syntyneeseen pienisieluiseen eduntauvoitteluun, kun taas hyvyys ja suurisieluisuus ovat nuorille helpompia. Aristoteles tietysti jatkaa, että ehkä vanhetessaankaan ei ole pakko ryhtyä laskemaan ”mitä minä tästä saan”, jos pitää silmämääränä itseriittoisuutta, itseaiheuttua rajoittuneisuutta.

Ehkä selkeimmin ei-taloutta löytyy esimerkiksi Maussin *Lahja*-klassikon kuvaamista tavarakerroista, jotka eivät ole taloudellisia tai laskelmoivia, vaan rituaalisia ja säännönmukaisia. Keskeistä on lahjojen palautuvuus ja persoonallisuus. Tietystä mielessä lahjan antaja ei toimi vapaaehtoisesti vaan peliin haastettuna, sen tarkkojen joskin kirjoittamattomien sääntöjen mukaisesti. Hän ei myöskään toimi markkinoilla, koska lahjan ei ole tarkoitus vaihtua johonkin tarpeellisempaan tai parempaan, ei varsinkaan mihinkään arvoltaan vielä määrittymättömään tai muuttuvaan, kuten lisäarvonmuodostuksessa, vaan se tulee palautumaan säännönmukaisesti. Samalla lahja ei myöskään missään vaiheessa ole antajansa tai saajansa omaisuutta, se ei ole antajansa annettavissa, vaan lahjan oman persoonallisuuden sitomana menossa jonnekin, kuin aristoteliseen luonnolliseen paikkaan.

Lahjan persoonallisuus juontaa juurensa lahjan alkuperään, vähintään sen antajan persoonaan. Tämän palautuvuuden ja persoonallisuuden poispesemisessä modernilla markkinataloudella on kova työ. Jos krääsää ei tarpeeksi vyörytetä, ihminen väkisininkin kasvaa kiinni esineisiinsä. Kaavamaisesti sanottuna taloudellinen esine on esine, joka

omistetaan, kun taas ei-taloudellinen esine on esine, joka omistaa. Tämä primitiivinen valotus antaa vaihtoehtoisen kuvan myös kulutusyhteiskunnasta: miten kulutustavaramme omistavat meidät?

Holvakselle ei-taloudellinen eettisyys on vastavuoroisuutta, jossa ei ole yksisuuntaisia liikkeitä. Yksisuuntaisia liikkeitä olisivat esimerkiksi ääretön velallisuus tai talouskasvu, mutta myös Derridan pätkäilemä edellyksetön ja pyyteetön lahja. Näin tulkittuina niin Bataille kuin Derridakin ovat liian kristillisiä keskittyessään pyytettömään lahjaan ja omaisuutta tuhoavaan *potlachiin*. Holvaksen mukaan Bataille ja Derrida hakevat talouden nurinkääntöä väärästä kohdasta, tavoitellen ikään kuin äärimmäistä lahjaa, joka kyseenalais-taisi talouden. Tätä vastoin Holvas korostaa, että *potlach* nimenomaan on hyvin tavanomainen palautuva lahja, jossa omaisuutensa tuhoaja saa vastikkeen (voima, kunnia, jumalten suosio), ja juuri tämä vastikkeellisuus on epä kristillistä ja epätaloudellista. Jännittävä seuraus on, että ei-taloudellinen vastavuoroisuus myös jumalten kanssa on molempia osapuolia velvoittavaa (kuten joillakin klassisilla kreikkalaisilla), ei yksisuuntaisen anelevaa tai rukoilevaa.

Entä nykypäivä?

Vaikka Holvas ei suuntaakaan sanojaan suoraan päivän politiikalle, olisi hauska kysyä esimerkiksi, millaisia ajatuksia näkemys yksisuuntaisten liikkeiden epäeettisyydestä herättää koskien perustuloa. Olisiko vastikkeeton perustulo kurja tapa jättää ihmiset vaille vastavedon mahdollisuutta, vaille kunniaa ja kasvoja? Pitäisikö perustulon siltäkin olla vastikkeellista? Esimerkiksi niin, että kukin saisi määritellä vastikkeensa itse?

Postmodernin massapsykologian kannalta kirjan viesti on ambivalentti. Sivulla 40 sanotaan modernin hallinnon perustuvan pelon sijasta huonoon omaantuntoon. Omaantunto hillitsee, syällisyys on seuraus turvallisuudesta ja mukavuudesta. Omantunnon sijaan Holvas esittää

säännönmukaisuutta hillinnän tai oikeammin häveliäisyyden lähteeksi. Mutta eikö oikeastaan nykyisen talouden vapautta janoava käsky ole hillittömyys ja vapaus syällisyydestä? Talous ei kasva, jos kuluttajilla on huono omatunto, ja vielä vähemmän, jos tuottajat kokevat itsensä syällisiksi. Jopa säännönmukainen häveliäisyys on mukana rattaiden pyörittämisessä. Sitoutuminen ja initiaatio erilaisiin arbitraarisiiin koodeksiin (kabbala, zen, cosplay, skientologia, jne.) on kuuminta hottia maailman kasvukeskuksissa.

Toisaalla Holvas toteaa, että nykykapitalismin käsky kuuluu: ”Osallistu! Ole vapaa! Ole vastuussa itsestäsi” (259). Vapautuminen, ei syällisyys, on hallinnan väline. Kysymykseksi jää, kuinka kauan ihminen tai pääoma jaksaa tätä osallistumisen ja vapautumisen mylläkkää. Holvas ennakoii, että jossain vaiheessa ihminen kyllästyy ja kääntyy vapauden projektista kohti valitsematonta kohtaloa, luopuu tavoittelemasta vapautta hintaan mihin hyvänsä. Kuten Holvas itse tunnistaa, ensimmäinen ongelma kohtalon valitsemisen propagoinnissa on sen poliittinen epäkorrektius. Toinen on yllä mainittu tehottomuus: sitoutuminen ei-taloudelliseen peliin ei välttämättä lainkaan haittaa saati kumoa taloutta, jopa päinvastoin. Ellei sitten sitoutuminen ole totaalista, jolloin palataan epäkorrektiuteen entistä suuremmalla voimalla. Mutta kolmas ongelma lienee sittenkin vaikein: kyllästymispistettä ei ainakaan empiirisesti ole näkyvissä. Ei suinkaan näytä siltä, että kyllästyminen talousmetafysiikkaan olisi korkeimmillaan siellä, missä osallistuminen, vapaus ja autonominen vastuu ovat huipussaan.

Tämä ei tarkoita, etteikö ei-talouden visioiminen olisi ruutiä. Voihan olla, että jo talouden näkeminen ei-taloutena paitsi hälventää pahinta ideologista sumua myös kertoo taloudesta enemmän totuuksia kuin sen selittäminen talousmetafyysisesti. Vähintäänkin *Talousmetafyysikan kritiikkiä* toteuttaa filosofian perustehtävän kysyä kysymyksiä, joihin ei ole mukavia vastauksia.